

การนำเสนอผลงานวิจัยเบื้องต้น
โครงการวิจัย-ชาติพันธุ์นิพนธ์
"คนกับภัยพิบัติ : กรณีศึกษา
ชาวจังหวัดปทุมธานี
ที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัย
พ.ศ.2554"

เรียบเรียงโดย

บงกช เจริญรัตน์

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2555

เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2555 นักศึกษาปริญญาตรี คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้นำเสนอผลงานวิจัยเบื้องต้น จากโครงการวิจัย-ชาติพันธุ์นิพนธ์ "คนกับภัยพิบัติ: กรณีศึกษาชาวจังหวัดปทุมธานีที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัย พ.ศ. 2554" ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) โดยได้รับเกียรติจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุวรรณเกรียงไกรเพชร ผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) องค์การผู้ให้ทุนสนับสนุนการวิจัย เป็นผู้กล่าวเปิดงาน

หลังจากนั้น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ยุกติ มุกดาวิจิตร ได้กล่าวแนะนำว่า การดำเนินโครงการวิจัยครั้งนี้มีความน่าสนใจเพราะเป็นการวิจัยในสภาวะที่สังคมไทยกำลังฟื้นตัวจากสภาวะไม่ปกติ อันเนื่องมาจากอุทกภัยเมื่อปลายปี พ.ศ. 2554 ทำให้มีลักษณะเป็นการทดลองทางวิชาการทั้งในเชิงประเด็นวิจัย วิธีวิจัย การบริหารโครงการวิจัย และในมิติของพื้นที่วิจัย

ในด้านประเด็นวิจัย เป็นการนำความรู้ทางสังคมศาสตร์มาทำความเข้าใจมิติที่หลากหลายของมนุษย์กับธรรมชาติ ด้วยการตั้งคำถามผ่านการมองความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสิ่งของ ที่ทำให้มองเห็นมิติทางวัฒนธรรมของสังคมน้ำ มิติทางนิเวศวิทยาการเมือง มิติทางนิเวศวิทยาเศรษฐกิจ และมิติของประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน ในขณะที่คนส่วนใหญ่ในสังคมไทยมักตั้งคำถามถึงการมาของน้ำ การบริหารจัดการ และความผิดพลาดในการผันน้ำ เป็นความรับผิดชอบของใคร มากกว่าการมองว่าผู้คนใช้ชีวิตอยู่กับน้ำอย่างไร

ด้านวิธีวิจัย เนื่องจากโครงการวิจัยครั้งนี้ไม่อาจคาดเดาเหตุการณ์ สมมติฐาน ทำการสำรวจเบื้องต้นหรือวางแผนล่วงหน้าได้ การศึกษาสังคมที่ประสบภัยพิบัติ จึงเปรียบได้กับการศึกษาสังคมในภาวะสงคราม เพราะเป็นการท้าทายการศึกษาภาคสนามแบบมีส่วนร่วมกับชีวิตผู้คน

ด้านการบริหารโครงการวิจัย มีการนำการเรียนการสอนมาเป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย การทำวิจัยในครั้งนี้ จึงเป็นการเรียนรู้วิธีวิจัยไปพร้อมๆ กับการค้นหาความหมายทางสังคม ทำให้เรื่องเล่าที่ถูกถ่ายทอดออกมาผ่านประสบการณ์ของนักศึกษาปริญญาตรี ไม่ได้ถูกปรุงแต่งจากกรอบความคิดมากนัก

ด้านพื้นที่วิจัย การทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนในอำเภอสามโคกและอำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ทำให้ได้มองเห็นภาพของสังคมเกษตรและสังคมอุตสาหกรรม ที่สะท้อนถึงความแปลกแยกแตกต่าง แต่ติดต่อเกี่ยวเนื่องกันของสังคมไทยขนาดใหญ่ เป็นการเชื่อมสถาบันการศึกษา โลกาภิวัตน์ การค้ากับชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับมหาอุทกภัยครั้งสำคัญในพื้นที่นี้

ในส่วนของการนำเสนอผลงานวิจัย แบ่งออกเป็น 6 ช่วง ได้แก่ 1) พื้นที่น้ำท่วม (เชียงรากใหญ่-เชียงรากน้อย-นวนคร) ซึ่งเป็นการนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่วิจัย หลังจากนั้นตลอดทั้งวัน เป็นการนำเสนอข้อค้นพบเบื้องต้นในกลุ่มประเด็นต่างๆ ได้แก่ 2) เมื่อน้ำมาเยือน 3) สังคม-วิถีชีวิต “ดั้งเดิม (?)” 4) คน-สังคม-รัฐ 5) อุทกภัยในเมืองอุตสาหกรรม และ 6) คืนสู่ชีวิตปกติ?

พื้นที่-น้ำท่วม (เข็ญรกรใหญ่-เข็ญรกรน้อย-นบก)

โครงการวิจัย-ชาตพันธุ์พันธุ์ “คนกับภัยพิบัติ: กรณีสึกษาชาวจังหวัปทุมธานีที่ไ้รบั ผลกระทบจากอุทกภัย พ.ศ. 2554” ไ้ดำเนินการวิจัยภาคสนามในพื้นที่ตำบลเข็ญรกรใหญ่และ ตำบลเข็ญรกรน้อย อำเภอสามโคก และบริเวณเขตพัฒนาอุตสาหกรรมนวนคร เทศบาลเมือง ท่าโขลง อำเภอลองหลวง จังหวัปทุมธานี ในภาพรวม ทิศตะวันตกของพื้นที่วิจัยจะเป็นชุมชน ริมแม่น้ำเจ้าพระยา มีทางรถไฟสายเหนือเป็นเส้นแบ่งอำเภอสามโคกออกจากอำเภอลองหลวง โดยอำเภอสามโคกเป็นพื้นที่แรกๆ ของจังหวัปทุมธานีที่ไ้รบัผลกระทบจากน้ำที่หลากลงมา จากพระนครศรีอยุธยา ส่วนในพื้นที่อำเภอลองหลวงมีที่ตั้งของหน่วยงานราชการที่ขยายขยาย ออกมาจากกรุงเทพฯ ขึ้นใน จึงไ้รบัความสนใจไปที่ความเสียหายเชิงเศรษฐกิจมากเป็นพิเศษ

เมื่อพิจารณาพื้นที่ทั้งสามอย่างเชื่อมโยงกัน จะช่วยให้เห็นภาพรวมของภูมิศาสตร์สังคม- เศรษฐกิจของจังหวัปทุมธานีชัดเจนขึ้น “ปทุมธานี” ในความรับรู้ร่วมสมัย ในฐานะจังหวัด ปริมาณของกรุงเทพมหานครที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นทางผ่านของทางรถไฟสายเหนือ และเป็นจังหวัที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมาก ทั้งที่อยู่ในและนอกเขตพัฒนานิคม อุตสาหกรรม ไ้เปลี่ยนแปลงผ่านกระบวนการขยายตัวของเมืองต่อเนื่องมาเป็นเวลากว่าหนึ่ง ศตวรรษ นับจากการขุดคลองเปรมประชากร พ.ศ. 2413 การก่อสร้างทางรถไฟสายบางปะอิน พ.ศ. 2439 การขุดคลองรังสิต พ.ศ. 2440 การก่อสร้างถนนพหลโยธิน พ.ศ. 2483 และการก่อ ตั้งเขตพัฒนาอุตสาหกรรมนวนคร พ.ศ. 2514

แม้ทั้งสามพื้นที่จะมีความแตกต่างทางภูมิศาสตร์ แต่ก็มีความเชื่อมโยงกันในทางสังคม- เศรษฐกิจ โดยปรากฏให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นจากเหตุอุทกภัยเมื่อปลาย พ.ศ. 2554 ที่ทำให้ ประชากรในทั้งสามพื้นที่ต่างกลายเป็นผู้ประสบภัย และการที่อุทกภัยครั้งนี้ครอบคลุมพื้นที่ใน จังหวัปทุมธานีมากกว่าครั้งที่ผ่านมา ก็ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตทั้งในระหว่างน้ำท่วมและ หลังน้ำลดของทุกชุมชนอย่างมีนัยสำคัญอีกด้วย

หลังจากไ้แนะนำให้รู้จักและชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงของพื้นที่วิจัยแล้ว คณะผู้วิจัยไ้ นำเสนอข้อค้นพบเบื้องต้น ตามกลุ่มประเด็นที่แบ่งไว้ 5 กลุ่ม เป็นการร้อยเรียงเรื่องราวผ่านวิถีคิด การเล่าเรื่อง และประสบการณ์ภาคสนามของผู้ทำวิจัย ซึ่งในที่นี้ จะไ้สังเขปเนื้อหาแยกตาม ประเด็นที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ยุกติ มุกดาวิจิตร ไ้สรุปไว้ตอนท้ายของการนำเสนอในวันนั้น ดังนี้

การตั้งคำถามกับมายาคติ

วิธีการตั้งคำถามการศึกษา กับสิ่งที่มักถูกเหมารวม และพยายามมองทะลุมายาคติที่เคยมีต่อผู้อื่นหรือสิ่งรอบตัว สามารถทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมที่ตนคุ้นเคยในชีวิตประจำวันชัดเจนขึ้น ดังเห็นได้จากการนำเสนอผลงานในกลุ่มประเด็น “สังคม - วัฒนธรรมดั้งเดิม(?)” เป็นการตั้งคำถามวิจัยหรือข้อสงสัยในเชิงวิพากษ์ต่อมายาคติที่สังคมไทยมีต่อภาพตัวแทนต่างๆ เช่น มีการตั้งคำถามเกี่ยวกับการบุกเบิกพื้นที่ทุ่งรังสิตเมื่อร้อยกว่าปีก่อน อย่างการขุดคลอง สร้างทางรถไฟ ที่ถือเป็นการพลวัตของสังคมเกษตร ที่ไม่อาจมองว่าเป็นภาพรวมของชุมชนว่ามีความสัมพันธ์แบบกลมเกลียวได้อีก เช่นเดียวกับสังคมไทยในชนบท ซึ่งต่างก็มีความหลากหลาย ซับซ้อน เกี่ยวข้องและเชื่อมโยงในรายละเอียดที่ยับย่อยแตกต่างกัน เมื่อทุนนิยมอุตสาหกรรมและนายทุนที่ดินเข้ามาครอบครอง เกษตรกรหลายกลุ่มจำเป็นต้องขายที่ดินที่ตนเคยเป็นผู้ครอบครองและใช้เป็นที่ทำกิน เปลี่ยนสถานะมาเป็นเพียงผู้ประกอบการอาชีพบนที่ดินอันเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น แม้ไม่อาจเรียกผืนดินว่าเป็นที่นาของตนเหมือนก่อน แต่ก็ยังมีความผูกพันกับพื้นที่ทำกินอยู่ หรืองานวิจัยบางชิ้นที่มีการหยิบยกเรื่องภาพเหมารวมของคนบางกลุ่มมาเป็นประเด็นศึกษา เช่น ผู้สูงอายุ ที่มักถูกมองว่าเป็นคนที่ดื้อและไร้เหตุผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาวะน้ำท่วม ที่พวกเขายังคงตื้อดั่งที่จะอยู่ในที่พักอาศัยของตนเอง และปฏิเสธการอพยพย้ายไปที่อื่น ทั้งที่ความจริงแล้ว พวกเขามีความผูกพันกับข้าวของเครื่องใช้ สัตว์เลี้ยง และชุมชนอยู่อย่างเข้มข้น

มิตินทางประวัติศาสตร์

การทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในภาวะภัยพิบัติ ได้ใช้ประโยชน์จากวิธีวิทยาเชิงประวัติศาสตร์ทั้งในมิติของการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม และในมิติของการบันทึกประวัติศาสตร์ร่วมสมัยอุทกภัยที่ส่งผลกระทบในระดับที่ไม่ได้คาดคิดมาก่อน เผยให้เห็นมิติเชิงประวัติศาสตร์และวิถีของอำนาจที่อาจไม่ปรากฏชัดเจนในภาวะปกติ ทั้งนี้ เพราะผู้คนจำเป็นต้องรับมือกับสิ่งที่พวกเขาไม่อาจตระเตรียมหรือกำหนดล่วงหน้าตามแบบแผนปกติได้ การที่ผู้คนสามารถปรับตัวโดยอาศัยกลไกทางสังคมแบบต่างๆ ภายในระยะเวลาจำกัด ผ่านทั้งการใช้ความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมและสร้างความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ เพื่อรับมือกับภัยพิบัติที่เกิดขึ้น สะท้อนให้เห็นพลวัตของสังคมเกษตรที่ไม่ได้หยุดนิ่ง แต่มีความเปลี่ยนแปลงในเชิงกายภาพของระบบนิเวศและการเคลื่อนไหวของกลุ่มคน ความเปลี่ยนแปลงด้านการผลิตและการใช้ชีวิตของผู้คนอย่างต่อเนื่อง ตลอดระยะเวลาอันยาวนานจากการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของชุมชน

ชุมชนริมน้ำเจ้าพระยาในตำบลเชียงรากน้อย สะท้อนให้เห็นนัยเชิงเปรียบเทียบที่น่าสนใจระหว่างผู้ที่มีวิถีชีวิตแบบ “ดั้งเดิม” กับ “สมัยใหม่” ซึ่งหากพิจารณาในเชิงกายภาพของที่อยู่อาศัย จะพบว่าบ้านที่เป็นเรือนไม้ยกใต้ถุน จะปรากฏร่องรอยของความเสียหายมากกว่า แต่ผู้อยู่อาศัยอาจจะประสบกับความเครียดในระหว่างที่ต้องเผชิญกับอุทกภัยน้อยกว่า เพราะสามารถปล่อยให้น้ำท่วมใต้ถุนบ้านและอาศัยอยู่ในตัวเรือนได้ ในขณะที่บ้านที่ก่อสร้างด้วยคอนกรีตตามสถาปัตยกรรมสมัยใหม่อาจจะปรากฏร่องรอยความเสียหายน้อยกว่า แต่ก็เป็นผลมาจากความวิตกกังวลของผู้อยู่อาศัยว่าจะต้องเตรียมตัวรับมือด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ก่ออิฐบล๊อคกันกระสอบทราย ฯลฯ นอกจากนี้ ในขณะที่ผู้อยู่อาศัยในเรือนไม้ยกใต้ถุนสามารถเดินทางด้วยเรือที่มีอยู่ประจำใต้ถุนบ้าน ผู้อยู่อาศัยในบ้านที่ก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ต้องประสบปัญหาในการเดินทางในช่วงชีวิตที่ต้องอยู่กับน้ำท่วม และต้องอาศัยหรือยืมเรือเพื่อนบ้านออกไปข้างนอกเพื่อซื้อของหรือทำธุระ

นอกจากนี้ ยังมีงานศึกษาเฉพาะกรณีของหญิงผู้หนึ่ง ซึ่งภายใต้ภาวะปกติถูกมองว่าเป็นคน “ไม่ปกติ” หรือ “คนบ้า” ที่สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของปฏิบัติการเชิงอำนาจในภาวะภัยพิบัติ หญิงผู้หนึ่งมีการใช้ชีวิตที่สัมพันธ์กับแนวทางการจัดการพื้นที่ที่ถูกพันกับประวัติศาสตร์การก่อตั้งเขตพัฒนาอุตสาหกรรมนวนคร ทำให้เธอกลายเป็นส่วนหนึ่งของการใช้อำนาจควบคุมพื้นที่นี้ แต่ในสภาวะไม่ปกติเมื่อนวนครถูกน้ำท่วม และภายหลังน้ำลดที่จำเป็นต้องมีการฟื้นฟูพื้นที่อย่างเร่งด่วน กลับกลายเป็นว่าการใช้อำนาจควบคุมพื้นที่ได้ลดความเข้มงวดลง ทำให้เธอสามารถเข้ามาใช้พื้นที่ได้อย่างเป็นอิสระมากขึ้น

การศึกษาประวัติศาสตร์ร่วมสมัยผ่านสิ่งหลงเหลือจากน้ำท่วม สะท้อนให้เห็นว่าระดับและรูปแบบของความเสียหาย มีนัยยะสัมพันธ์กับปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม โดยความรู้ ประสบการณ์ และความทรงจำ เกี่ยวกับน้ำท่วมจะปรากฏเป็นรูปธรรมในเรื่องเล่าของความเสียหายและกระบวนการฟื้นฟูบ้าน และเผยความกังวลต่อชีวิตที่อาจเผชิญกับน้ำท่วมอีกในอนาคต โดยกลุ่มคนต่างๆ มีแนวคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตและพฤติกรรมการแสดงออกที่ต่างกันออกไป แต่สิ่งที่ไม่ต่างคือ การนิยามความสำคัญของการเป็นเมืองในเชิงภาวะวิกฤตที่สะท้อนผ่านทางความคิดที่เป็นผลจากความผูกพันในอาชีพของพวกเขาและการต้องการกลับคืนสู่ชีวิตปกติ ทำให้ได้มองเห็นสังคมที่ให้คุณค่าของการเป็นเมืองอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นชีวิตทางเศรษฐกิจ ที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปแบบที่ต่างไปในแต่ละชุมชน นับเป็นประสบการณ์แบบใหม่ในช่วงน้ำท่วมที่แตกต่างกันออกไป

ตัวอย่างของวิถีการปฏิบัติในช่วงที่ชีวิตเผชิญกับอุทกภัยในแบบต่างๆ เช่น กลุ่มผู้ใช้แรงงานรับจ้างในตำบลเชียงรากใหญ่ ที่ความช่วยเหลือในยามน้ำท่วมนั้น ถูกจำกัดอยู่แค่ภายในเครือข่ายของผู้นำชุมชนและอบต.เท่านั้น ซึ่งปัญหาความไม่เท่าเทียมนี้ได้สืบเนื่องมาจากหลังน้ำท่วม เพราะได้มีชาวบ้านออกไปเคลื่อนไหวเรียกร้อง แต่แรงงานเหล่านี้กลับไม่ร่วมเคลื่อนไหว ด้วย เพราะคิดว่าเป็นการเสียเวลาเปล่า แต่สำหรับผู้คนจากท้องถิ่นต่างๆ ในชนบท ที่เข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการอุตสาหกรรมพร้อมกับการขยายตัวของเขตพัฒนาอุตสาหกรรมนวนคร กลุ่มคนที่เราเรียกรวมๆ กันว่า “สาวโรงงาน” ต่างมีความกังวลเกี่ยวกับโรงงานและชีวิตหลังน้ำลดที่ไม่มีความแน่นอน และนำไปสู่การต่อสู้ดิ้นรน ผ่านกระบวนการเรียกร้องสิทธิแรงงานและสวัสดิการสังคม ซึ่งเป็นกิจกรรมที่พวกเขามองหาโอกาสหรือไม่รู้สึกถึงความสำคัญในยามปกติได้เลย

ความหลากหลายของความสัมพันธ์ในชุมชน

งานวิจัยในโครงการนี้ได้ให้ภาพของชุดความสัมพันธ์ที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นภาพตัดกันของเมืองกับชนบท สังคมเกษตรกรรมกับสังคมอุตสาหกรรม การเมืองท้องถิ่นกับการเมืองระดับชาติ หมู่บ้านจัดสรรและหอพักคนงานกับหมู่บ้านเกษตรกรรม และยังสะท้อนให้เห็นการเชื่อมชอนกันของความสัมพันธ์ทางสังคมหลายๆ ระบบ ซึ่งอาจเป็นการใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ หรือเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อพยายามรับมือกับภัยพิบัติ โดยผู้วิจัยได้เรียนรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่หลากหลายนี้ผ่านการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน คำบอกเล่า ชีวิตของวัตถุรอบกาย และวิธีการปรับตัวในภาวะอุทกภัย

บางบทบาทของผู้คนได้ปรับไปตามสถานการณ์ที่วิกฤติ เช่น การนำเอาความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่เกี่ยวข้องกับบทบาททางการเมืองท้องถิ่น มาช่วยเอื้อประโยชน์ให้กับคนในครอบครัวในยามที่ต้องการความช่วยเหลือเร่งด่วน หรือการสื่อสารผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่เข้ามาแทนที่การสื่อสารทางเสียงตามสาย เป็นสิ่งแสดงการกลับไปพึ่งพิงความสัมพันธ์เบื้องต้นของมนุษย์

ความคาดหวังจากชุมชนกับความรู้สึกรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่มีแตกต่างกันของผู้นำอาสาพัฒนาชุมชนของแต่ละชุมชนแต่ละหมู่บ้าน อย่างตัวอย่างของชุมชนรอบวัดโพธิ์นัมที่ผู้นำอาสาพัฒนาชุมชนมีความสัมพันธ์กับชาวบ้านอย่างใกล้ชิด ภาระหน้าที่ที่ตามมาในภavnน้ำท่วมจึงเป็นการเรียกร้องต่อความช่วยเหลือในทุกรูปแบบ ส่วนกลุ่มคนที่เป้นเจ้าหน้าที่รัฐ จะเห็นความเชื่อมโยง กำหนดซึ่งกันและกันระหว่างความเป็นปัจเจกและพื้นที่และชีวิตทางสังคมของพวกเขาปรากฏอยู่ในเรื่องเล่าเกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือแก่ชุมชนในรูปของการปฏิบัติหน้าที่แม้ใน

ยามน้ำท่วม พื้นที่อาคารโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ซึ่งได้หลอมรวมเอาพื้นที่ปฏิบัติการตามวิชาชีพ พื้นที่จัดการบริหาร และพื้นที่ปฏิสัมพันธ์กับชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน พยายามเปิดให้บริการและเป็นที่พึ่งพิงของชาวบ้านได้ตลอดช่วงเวลาที่น้ำท่วม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาชีวิต “ปกติ” ของพวกเขาไว้

ส่วนกรณีของกลุ่มผู้ปฏิบัติงานด้านบริการชุมชน ได้สะท้อนให้เห็นความเหลื่อมล้ำกันของประสบการณ์ที่ถูกกำกับโดยเพศกับประสบการณ์ในฐานะผู้ปฏิบัติงานชุมชน เช่น กรณีของประชาสัมพันธ์ชมรมคนรักโพธิ์นิ่ม ซึ่งเป็นที่รู้จักของชาวบ้านผ่านการกระจายเสียงข่าวสารต่างๆ ในยามปกติ ก็ยังคงมีบทบาทเป็นผู้กระจายข่าวสารเกี่ยวกับความช่วยเหลือ แม้ในยามที่เครื่องกระจายเสียงของเธอจะใช้งานไม่ได้ก็ตาม

นอกจากนี้ ข้อค้นพบเบื้องต้นจากงานวิจัยแต่ละชิ้น ยังแสดงให้เห็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่หลากหลาย ในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ที่ถูกให้ความหมายในฐานะของบ้าน เช่น โรงงานเท่ากับบ้าน จากคำนิยามของคนงาน หรือ ความเป็นบ้าน ที่ทำงาน และโลกทางสังคมของผู้ดูแลหอพัก เนื่องจากการปฏิบัติหน้าที่ของเขา คือ การใช้ชีวิตประจำวันภายในหอพักตลอดเวลา หอพักจึงเปรียบเสมือนบ้านและที่ทำงาน การปฏิสัมพันธ์กับผู้เช่า นำไปสู่ความคุ้นเคยกับโลกทางสังคมที่สามารถแลกเปลี่ยนพูดคุย ผู้ดูแลหอพักจึงออกจากอาคารเป็นกลุ่มสุดท้ายและกลับเข้ามาดูแลหลังน้ำลดเป็นกลุ่มแรก ซึ่งถือได้ว่าเป็นความพยายามที่จะนำบ้าน ที่ทำงานและโลกทางสังคมของพวกเขากลับมาั่นเอง

ความเป็นมนุษย์

ในการศึกษาผู้คนผ่านประสบการณ์ส่วนตัวในภาวะไม่ปกติเช่นนี้ ได้ให้ภาพรายละเอียดของชีวิตผู้คน ที่ลึกซึ้งลงไปกว่าเพียงระดับโครงสร้างของความสัมพันธ์ เพราะได้แสดงให้เห็นความเฉพาะเจาะจงของผู้คนที่ต้องต่อรองกับโครงสร้างและเงื่อนไขของธรรมชาติ ตัวอย่างที่ชัดเจน ซึ่งแสดงแง่มุมอันละเอียดอ่อน เช่น การศึกษาการให้ความสำคัญกับข้าวของ เพราะผู้คนมีการให้ค่าสิ่งของแตกต่างกันไป ตามแต่ความสัมพันธ์ทางสังคมและความทรงจำ ในแง่นี้ กลุ่มวิจัยได้อาศัยแนวคิดจากงานศึกษาชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากสึนามิในอินเดียของฟรีดา ฮาสทรัพ (Frida Hastrup [2010]) ซึ่งเสนอว่าวัตถุเป็นเครื่องมือเชิงภววิทยา (ontological tool) ที่ช่วยในการถ่ายทอดประสบการณ์ซึ่งซับซ้อนและหลายครั้งไม่สามารถถ่ายทอดเป็นคำพูดได้ของมีค่าสำหรับบางคน คือ เครื่องมือประกอบอาชีพ เช่น การเลือกที่จะขนย้ายเครื่องมือทำการเกษตรไว้บนที่สูงก่อนสิ่งของอื่นๆ ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงความจำเป็นที่ต้องรักษาวิถีการยังชีพเอาไว้

หรือของที่มีค่าสำหรับบางคนอาจเป็นเครื่องระลึกความทรงจำหรือเครื่องแสดงฐานะทางสังคมก็ได้ หรือในมุมมองของเด็กกับผู้สูงอายุที่ต่างกัน คือ เด็กที่ประสพภัยไม่ได้กังวลกับอุทกภัยเท่ากับกังวลกับความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนไปของคนในครอบครัว ตรงข้ามกับผู้สูงอายุที่ผูกตัวเองอยู่กับสิ่งของ สัตว์เลี้ยง และผู้คน

ร่องรอยของภัยพิบัติที่หลงเหลือในข้าวของ นอกจากย้ำเตือนช่วงเวลาสั้นๆ ของการเตรียมตัวรับมือน้ำท่วม ยังย้ำเตือนกลับไปถึงชีวิตในอดีตที่ไกลกว่านั้น เช่น ความเสียหายที่เกิดกับภาพถ่ายของครอบครัว หรือภาพถ่ายของคู่ชีวิตที่ล่องลับไปแล้ว เป็นต้น ซึ่งการทำความเข้าใจกับผู้คนในมุมมองที่พวกเขามองต่างออกไปเช่นนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญของการรับฟังความแตกต่างและเห็นคุณค่าของชีวิตที่หลากหลาย

วิธีวิทยาศึกษาชุมชนไทย

วิธีการสำคัญที่ใช้ในการศึกษา คือ การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและการสังเกตการณ์อย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นการศึกษาสังคมในภาวะไม่ปกติ และนอกเหนือจากนี้ ยังมีวิธีการศึกษาอื่นๆ ได้แก่

1) วิธีการทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ การใช้ภาพถ่ายทางอากาศ การแยกแยะระบบนิเวศการศึกษาเชิงพื้นที่ในเชิงภูมิศาสตร์มนุษย์ (human geography) ที่สนใจความสัมพันธ์และความขัดแย้งกันระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เพราะไม่ใช่คนเพียงเท่านั้นที่คุกคามระบบนิเวศ แต่คนก็ถูกระบบนิเวศกำหนดด้วยเช่นกัน

2) การนำเสนอองค์ประกอบใหม่ๆ ของการศึกษาชุมชน ที่นอกเหนือไปจากสถาบันเดิมๆ ที่มักทำการศึกษากันอย่างบ้าน วัด โรงเรียน และครัวเรือน ในที่นี้ได้เลือกศึกษาสถาบันทางสังคมอื่นๆ ที่มีความสำคัญต่อชุมชนในสังคมไทยปัจจุบัน ได้แก่ องค์กรและนักพัฒนาชุมชน องค์กรปกครองท้องถิ่น ตลอดจนปัจเจกบุคคลที่มีอยู่นอกสายตานักมานุษยวิทยาอย่างเช่น เด็กคนแก่ คนบ้า คนพิการ และสถาบันทางการเงินอย่างโรงรับจำนำ เป็นต้น ดังนั้นภาพของสังคมไทยจึงเป็นภาพที่มีความสลับซับซ้อน ไม่สามารถแยกเป็นรูปแบบสังคมที่ตายตัวได้อีกต่อไป

3) การศึกษาครั้งนี้ไม่เพียงนำเสนอข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสังเกตและการสัมภาษณ์อย่างเข้มข้น แต่ยังเป็นการศึกษาที่มีมิติของความรู้สึกและความเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ ความรู้สึกเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าใจความแตกต่างของมนุษย์ ใช้ทำความเข้าใจความเป็นมนุษย์ที่มีร่วมกัน นับเป็นก้าวสำคัญของการเข้าใจหลักการของเหตุผลและความจำเป็นของผู้อื่น ที่มักถูกลบด้วยการตัดสินใจของ “พวกเรา” ว่า “พวกเขา” ไร้สาระ ไม่มีเหตุผล

4) วิธีการใหม่ๆ จากโครงการวิจัยที่นำเสนอในการศึกษาทางมานุษยวิทยาในสังคมไทย ได้แก่ การศึกษาผู้คนจากสิ่งของ การเข้าใจชีวิต ความทรงจำ ความรู้สึกของผู้คนผ่านสิ่งของ ซึ่งมีชีวิตของตนเองเช่นกัน คือ เรื่องราวชีวิตของตัวสิ่งของเอง ที่สุดท้ายกลับกลายเป็นขยะหลังอุทกภัย และแยกร่างเป็นสินค้า ทำให้เรื่องราวชีวิตของผู้คนจับต้องได้ เพราะผู้คนมักเล่าเรื่องราวจากสิ่งของที่พวกเขาเกี่ยวข้องกับ โดยเฉพาะสิ่งของที่ใช้ในชีวิตประจำวันและโดยเฉพาะอุทกภัยที่ส่งผลกระทบกับข้าวของเป็นอันดับแรกๆ การอธิบายความสัมพันธ์และการปรับตัวของผู้คนต่ออุทกภัย จึงทำได้เป็นอย่างดีผ่านชีวิตและความหมายของข้าวของ เพราะวัตถุไม่ได้แยกขาดจากมนุษย์ การครอบครองหรือยึดติดกับวัตถุไม่ได้หมายความว่ามนุษย์สูญเสียความเป็นมนุษย์ไป แต่การพรากมนุษย์ออกห่างจากวัตถุอาจทำให้ไม่เห็นความเป็นมนุษย์ในมิติของมนุษย์ทั่วไปที่อยู่กับวัตถุ

ข้อเสนอเชิงนโยบาย

ข้อค้นพบเบื้องต้นจากโครงการสามารถนำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจำนวนมากได้ หลังจากที่ได้วิจัยได้เข้าไปพูดคุย ร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้สึก และประสบการณ์ ได้ทำให้เกิดข้อเสนอเชิงนโยบาย ไม่ว่าจะเป็น ช่องทางที่เหมาะสมต่อการให้ความช่วยเหลือ ศักยภาพในการปรับตัวของชุมชนที่แตกต่างกัน แนวทางการแก้ปัญหาอุทกภัยของรัฐบาลกำลังสร้างความเหลื่อมล้ำ และตัดขาดความสัมพันธ์ทางสังคม และการเสนอวิธีการช่วยเหลือผู้คนที่ว่า ควรเริ่มจากการทำความเข้าใจความต้องการของผู้คนเสียก่อน ตัวอย่างเช่น กระบวนการเจรจาต่อรอง ช่องทางคมนาคมระหว่างผู้บริหารนิคมอุตสาหกรรมนวนครกับชุมชนวัดโพธิ์นัม ที่ได้ย้ำเตือนว่า กลุ่มโรงงานอุตสาหกรรมและชุมชนรอบข้างล้วนเชื่อมโยงเป็นส่วนหนึ่งของเมืองในโลกสมัยใหม่ที่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงจากภัยพิบัติร่วมกัน

การเข้าไปมีส่วนร่วมรับรู้และรู้สึกทุกข์ยากไปกับความแตกต่างเหลื่อมล้ำในชุมชน เพราะการได้เห็นปัญหาสังคมและปัญหาชีวิตโดยตรงไปตรงมาด้วยประสบการณ์ภาคสนามของตนเองนั้น เป็นพื้นฐานสำคัญอย่างยิ่งของการนำพาเอาความห่วงใยเพื่อนมนุษย์ด้วยกันที่ได้จากเรียนรู้ครั้งนี้ สามารถนำไปทำความเข้าใจมนุษย์ในสังคมที่กว้างขึ้นในอนาคตได้ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ต้องขอขอบคุณศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ที่ได้ให้โอกาสและทุนสนับสนุนในการทดลองทางวิชาการ ไปพร้อมๆ กับการเล็งเห็นความสำคัญของการเก็บประสบการณ์ชีวิตผู้คน que ประสบอุทกภัยครั้งประวัติศาสตร์ ก่อนที่ข้าวของ ร่องรอยความสูญเสีย และประสบการณ์ที่สะท้อนความรู้สึกของพวกเขาจะถูกกลบเลื่อนไปตามกาลเวลา โดยไม่ถูกระลึกถึงหรือบันทึกเก็บไว้ในฐานะใดเลย

เอกสารอ้างอิง

Hastrup, Frida. 2010. "Materializations of Disaster: Recovering Lost Plots in a Tsunami-Affected Village in South India." in *An Anthropology of Absence: Materializations of Transcendence and Loss*. Mikkel Bille, Frida Hastrup & Tim Flohr Sørensen, eds. pp. 99-113. New York: Springer Publishing Company.